

ДОЛЯ КРИВОРІЗЬКИХ КОБЗАРІВ

Валентина Петренко

УДК 681.817.6:7.071.2(477.63/.65)

У статті на основі архівних матеріалів Криворізького історико-краєзнавчого музею досліджено історію криворізьких бандуристів, починаючи з XIX ст. і до сьогодення.

Ключові слова: бандура, бандуристи, кобза, Кривий Ріг.

On the basis of archival and share materials Krivoy Rog city museum in article research history of bandore players in Krivoy Rog the end XIX centuries end till our time.

Keywords: bandura, bandura player, kobza, Kryvyi Rig.

Серед багатьох музеїв України Криворізький історико-краєзнавчий музей ще досить молодий. У цьому році він відзначив свій піввіковий ювілей. Місто Кривий Ріг відоме як край руди й металу. Та серед 112 тисяч експонатів у фондах музею багато цікавих речей з історії нашого краю.

В експозиції музейного відділу «Етнографія краю» виставлені світлини капели бандуристів «Південвантажбуду» при залізниці Довгинцево 30-х років XX ст. та бандура учасника капели Ф. Фокова, яку він сам зробив та вдосконалив. Інструмент передала його дочка Л. Фокова-Оприщенко. У музеї зберігаються архів відомого не лише на Криворіжжі, але й у багатьох містах України бандуриста В. Джурджія, матеріали, надані бандуристкою його капели К. Шкарапутою, матеріали бандуриста В. Кальніна, відомої на Криворіжжі родини бандуристів Назаренків та ін.

Вивчаючи історію кінця XIX — початку XX ст., науковий співробітник музею О. Мельник відкрив імена сліпих бандуристів Криворіжжя: Якова Дементійовича Фурса, Марка Микитовича Тітова, Б. Кучеренка, але, на жаль, відомостей про них не збереглося.

Найбільше свідчень ми знаходимо про Якова Сергійовича Назаренка, який народився в 1880 році в с. Бондурівка Олександрійського повіту. У дитинстві любив слухати, як співала мати. Після закінчення двокласної сільської школи прочитав «Кобзаря» Т. Шевченка. Ця книга викликала в нього бажання стати кобзарем «Перебендею». Заробивши трохи грошей, виписав з Києва бандуру і подався до Аджамки, до вчителя-кобзаря Терещенка. Уже в 1923 році

він добре грав для односельчан. Ходили чутки, що в Кривому Розі майже на кожній рудні є капели, які мають неабиякий успіх.

У 1927 році рішенням окрвиконкому було створено капелу бандуристів при Окружному інституті народної освіти. Перший концерт відбувся в БК «Труд» (колишній «Колізей»), другий — на РУ Жовтневому і знову з успіхом. Я. Назаренко зупинився на станції Довгинцево і теж створив капелу бандуристів, з якою з успіхом об'їздив навколишні села, потім гастролював селами і містами Південної України. Грали вони вже досить професійно, часто виступали перед гірниками на рудниках.

Криворожець Микола Гавриш (Варфоломій Кириленко), який жив тоді в Кривому Розі (тепер проживає у США), згадує про родину Назаренків: «Я ніколи не забуду, як ще перед війною на сцені міського театру ставили довгу лаву, застелену українським килимом. На лаві напівбоком сиділи батько, Яків Назаренко, за ним його дружина Марія (1860 р. н.), за нею старший син Микола (1917 р. н.), далі донька Рая і аж на кінці наймолодший Борис. Усі з бандурами, усі співали наші чудові пісні...».

У роки війни Назаренки мешкали в Кривому Розі. В окупаційній газеті «Дзвін» повідомлялося, що капела бандуристів під керівництвом Я. Назаренка взяла участь у проведенні шевченківських свят на Криворіжжі... Редактор «Меча» Іван Потапенко писав: «... тридцять співаків і співачок під орудою Якова Назаренка підносять нашу пісню, нашу думку, нашу славу, славу України! І той, хто хоч раз чи два слухав нашого кобзаря, в того в пам'яті надовго залишиться гра і спів Якова Назаренка».

На Криворіжжі відоме ім'я ще одного бандуриста — Віктора Євдокимовича Джурджія, який народився 28 квітня 1908 року в с. Березівка на Кіровоградщині. На першому році життя захворів на золотуху і майже втратив зір. У 1928 році під впливом гри і за порадою бандуриста Данила Щербини він влаштувався при будинку селянина на роботу стопником і в ансамбль бандуристів. І тут доля звела його з відомим неперевершеним віртуозом гри на бандурі, цимбалах, сопілці Д. Андрусенком. Невдовзі до Кривого Рогу приїздить, ще одна талановита учениця Д. Андрусенка бандуристка — Леся Павлівна Сахно, яка народилася в 1907 році в Решетилівці на Полтавщині. Вона співала в церковному хорі, а вже з 1926 року стала відомою солісткою капели бандуристів. У Решетилівці в той час жив Д. Андрусенко, він і навчив її грати на бандурі. Л. Сахно часто їздила з концертами по Україні. Упродовж 1929—1941 років жила в Кривому Розі, співала в Криворізькому ансамблі бандуристів. Її чоловік Ф. Грогуленко був відомим майстром, який виготовляв бандури, працював адміністратором у капелі Д. Андрусенка.

В. Джурджій мріяв глибше досягнути науки вільного козацтва — думи і пісні. У 1930—1931 роках він поїхав навчатися до Одеси на робітфак по класу бандури. Але тоді там навчали грати і співати пісні про Леніна, Сталіна, партію, революційні пісні. Утім, його мрією були козацькі пісні, і він розпочинає кобзарські мандри. Перші виступи відбувалися в сільських клубах, де його тепло приймали. Жінки витирали сльози після його виступів, особливо після пісень «Про брата і бідну сестру», «Усі гори зеленіють», а після виконання жартівливих пісень весело сміялися.

У 1933 році В. Джурджій знову працював у Кривому Розі в радіо-студії солістом, та керував капелою бандуристів на РУ ім. Ілліча. Катерина Василівна Шкарапута (Шевченко) зі своєю сестрою і подругою відразу попросилися до капели, вони і до цього гарно співали, а Катерина була ще й солісткою в хорі. К. Шкарапута згадує, як шахтком допоміг придбати

інструменти й українські костюми. В. Джурджій навчав грати і підбирати репертуар — старовинні козацькі пісні, думи, народні пісні та пісні на слова Т. Шевченка. Капела мала неабиякий успіх у місті, а на республіканському огляді в 1936 році в Києві посіла друге місце (першого нікому не присудили). Катерина Василівна передала до музею світлини капели.

В. Джурджій спілкувався і товаришував з багатьма бандуристами, що сприяло підвищенню професіоналізму, збагачувало досвід.

У 1938—1939 роках він організував капелу в клубі станції Старий Оскол, але невдовзі перейшов у Полтавську філармонію, а в 1941 році переїхав у філармонію Луганської області керівником ансамблю, де його і застала війна. Ансамбль обслуговував прифронтові смуги, мобілізаційні пункти, госпіталі, піднімав бойовий дух солдат, які йшли на фронт, вселяв у них віру в перемогу. За участь у виступах колективу В. Джурджій був нагороджений грамотою за підписом головнокомандувача Київським округом. У червні 1942 року він разом зі штабом філармонії потрапив в оточення. Після звільнення влаштувався в щойно заснований Державний український народний хор ім. Г. Верьовки на посаду артиста-бандуриста, де працював до 1947 року.

В. Джурджій захоплював слухачів задушевною лірикою (у нього був лірико-драматичний тенор), дотепним гумором. Як талановитого митця його відзначали Григорій Верьовка та дружина останнього Елеонора Скрипчинська, Олександр Мінківський, І. Антоновський, Ю. Барташевський, І. Палатай, композитор Павло Сениця.

Славу бандуристові принесла «Дума про Вітчизняну війну», написана кобзарем В. Перепелюком, яку йому довелося виконувати в Колонному залі Республіканської філармонії в 1945 році. У час возз'єднання України із Закарпаттям В. Джурджій співав популярну пісню «Повій, вітре, на Україну». У свій виступ він вклав стільки душі, що глядачі в залі плакали, не соромлячись своїх сліз, і стоячи

аплодували. За цю роботу в хорі співак був нагороджений медаллю «За доблесний труд».

У 1953 році вже знову в Кривому Розі при Будинку культури заводу «Комуніст» бандурист організував народний хор на зразок хору ім. Г. Верьовки в супроводі українських народних інструментів, яким керував 8 років.

Хор мав беззмінний успіх, а на республіканському огляді в 1956 році отримав диплом I ступеня, на фестивалі молоді в 1957 році — звання Лауреата конкурсу, брав участь у декаді літератури та мистецтва, а також у зйомках фільму «Пісні над Дніпром».

Упродовж 1961—1967 років В. Джурджій керував українським народним хором у Кривому Розі. Потім переїхав на Кіровоградщину в с. Рівне і знову створив колгоспну капелу бандуристів. За свою діяльність був нагороджений срібною і бронзовою медалями. З 1976 року по 1979-й працював з дитячим ансамблем бандуристок «Зірочка» при ПК Південного комбінату в Кривому Розі. Починаючи з 1979 року, В. Джурджій у Тернівському районі очолював український народний хор та оркестр народних інструментів при Палаці культури.

У 1983 році громадськість міста відзначила 75-річчя невтомного пропагандиста кобзарства. У цей час у Києві відзначали 80-річчя Г. Ткаченка, а на Сумщині відкрили пам'ятник видатному кобзареві Є. Мовчану (1898—1968). Великим народним святом стало відкриття бронзового пам'ятника класикові кобзарського мистецтва О. Вересаю (1803—1890) у с. Сокиринці на Чернігівщині.

Бандуристка К. Шкарапута з теплою згадує, як В. Джурджій навчав їх грі. Молодь підбралася талановита, запальна, усі голосисті, гарно співали. Учителю всіх заряджав енергією, скрупульозно відточував кожен виступ. Тому і проходили вони з незмінним успіхом.

Пам'ятає, як вона із сестрою Ольгою та подругою Фросиною Радужною співали, зал завмирав коли тріо виводило:

За тучами, за хмарами,
За лихими ворогами
Мій милий не ходить.
Ой ви тучі, ой ви грізні,

Розбіжіться різно.
Прийди, милий, чорнобривий,
Хоч не рано, пізно.
Ой рад би я, моя мила,
До тебе прибути.
Насипано сирій землі
Мені вже на груди.
Ой як тяжко, ой як важко,
Під нею лежати.
Ой як тяжко, ой як важко,
З-під неї вставати.

Часто капела виїздила з концертами на підприємства Кривого Рогу та області. У 1936 році вона посіла перше місце на обласній олімпіаді профспілок металургів, після цього переможці конкурсу поїхали на республіканський огляд, де здобули найвище місце. У Катерини Василівни збереглися фотографії всієї капели, де вони молоді й щасливі від успіхів, від пісень, що брали за душу виконавців і слухачів.

У 20—30-х роках ХХ ст. Довгинцівська залізниця міста славилася талановитими співаками, музикантами, адже тут виступали й керували колективами бандуристів відомі вже нам організатори Д. Андрусенко, М. Назаренко, В. Джурджій. Серед цієї когорти вирізнявся місцевий талановитий майстер — бандурист Федосій Мусійович Фоков, який народився 18 лютого 1910 року в с. Олександродар Кіровоградської обл. Ще з дитинства він захоплювався народними інструментами — скрипкою, домрою, мандоліною. Та коли потрапила до рук бандура, він закохався в неї. Грав на ній віртуозно, конструював, переробляв, удосконалював. Вечорами після роботи в «Південвантажбуді» при залізниці грав у капелі, світлина якої зберігається в експозиції музею. Також музейним експонатом є бандура, яку виготовив власноруч Ф. Фоков. Унікальність її в тому, що ліворуч біля голівки зроблено додатковий гриф (відсутній у звичайній бандурі). На ньому кріпляться додаткові басові струни, що розширило діапазон звучання бандури. Цей майстер робив бандури і для інших капелань.

Мешканці Кривого Рогу були закохані в музичну творчість. Майже при кожному підприємстві, у школах, різних колективах діяли самодіяльні гуртки. Так, у 1936 році в школі № 37 вчитель Василь Семенович Буряченко створив гурток бандуристів. На жаль, інструментів не було, тож учитель праці Никін Павлович Брайко допоміг їх змайструвати. Охочих було багато, і скоро колектив брав участь у міських та обласних оглядах, олімпіадах, виступав у Києві. З-поміж інших гуртківців вирізнялася талановита бандуристка Зіна Гуденко, яка написала музику на вірш Т. Шевченка «Пливе човен». Цю пісню було взято до репертуару гуртка. У 1937 році В. Буряченка заарештували як сина «ворога народу». Улітку 1939 року бандуристи брали участь у республіканській олімпіаді в Києві, де вибороли право поїздки до Москви. Але цим планам не судилося здійснитися, адже почалася війна.

У післявоєнний, тяжкий для країни час, інтерес до музики не згасав. У колі криворізьких бандуристів з'явилися нові імена. Так, повернувся з фронту тяжко поранений Володимир Борисович Кальнін (1924–2000), батько якого свого часу грав у капелі бандуристів при театрі ім. Т. Шевченка в Дніпродзержинську.

У 1951 році В. Кальніна запросили на конкурс у Москві, де він посів перше місце та здобув золоту медаль, а очолювана ним капела стала «Заслуженою капелою самодіяльних бандуристів України». Упродовж наступних десяти років був учасником різних творчих колективів: Вінницької капели бандуристів «Вітерець Поділля», Черкаського народного хору.

Понад усе цей талановитий музикант любив зустрічатися з людьми на концертах. П'ять тисяч концертів за життя (!), по 200 — за рік, на Криворіжжі і по всій Україні. Шістдесят років В. Кальнін не розлучався з улюбленим інструментом. У 1974–1989 роках, працюючи в різних мистецьких закладах краю, передавав свій досвід молодому поколінню.

Ще одне яскраве ім'я серед криворізьких бандуристів — Микола Михайлович Сірко, який народився 1922 року в с. Миколаївка

Широківського району в родині, де всі були закохані в бандуру. Він був учасником групи інструментального супроводу при народному хорі, очолюваному В. Джурджієм, де грав на бандурі. Пізніше працюючи в місцевому театрі ім. Т. Г. Шевченка машиністом сцени, він теж грав на бандурі в спектаклях. Багато років присвятив збиранню матеріалів про кобзарів України. Вони ввійшли до книг Б. Жеплинського «Коротка історія кобзарства в Україні» та «Кобзарськими стежками». Нині М. Сірко мешкає в Кривому Розі над Саксаганню, на берегах якої висадив 120 дерев.

З Криворіжжя родом відомий бандурист, співак, пропагандист і невтомний збирач української народної пісні Віктор Іванович Кириленко. На велосипеді він їздив по селах Апостолівщини, де фіксував народні пісні, записував місцеві обряди. У 1999 році вийшов друком збірник «Гей, гук, мати, гук!». Про цю книгу він мріяв усе життя. На жаль, два роки не дожив В. Кириленко, щоб побачити свою книгу, яка вміщує цінний матеріал.

У 1988 році земляк Т. Шевченка, народний кобзар Олексій Сергійович Чуприна, мандруючи Україною, приїздив до Кривого Рогу, зустрічався з представниками творчої інтелігенції, виступав перед студентами. Хто хоч раз чув його, той погодиться: це — незабутнє враження на все життя.

Сучасний відомий, талановитий український бандурист Валерій Харченко народився в с. Гданцівка, що на Криворіжжі. Його девіз — творити добро. Коли він виходить на сцену зі своєю кобзою і починає співати «Ой повій, буйнесенький вітре!» або якусь іншу пісню, то буквально заворожує людей. В. Харченко отримав Гран-прі міжнародного фестивалю «Оберіг-91», став лауреатом Усеукраїнського фестивалю «Червона рута», виступав з концертами в Івано-Франківську, Калуші, Коломиї, Дрогобичі, Львові, містах Литви та Польщі.

У 1990 році під час святкування 500-річчя Запорізького козацтва в Капулівці він пройшов зі своєю кобзою по всьому берегу Олексі-

ївської затоки, по тих місцях, де колись стояла Січ. Володимир Стецюк пам'ятає, як він (В. Харченко), захоплений отим небаченим підйомом національної свідомості, підсів до вогнища біля криворізького намету й сказав: «Хлопці, ми ж на споконвічних козацьких землях живемо, сидимо на святих кістках козацьких, то невже ми ось тут козацьку Січ не відродимо». Він першим почав відроджувати в Кривому Розі козацьку Інгульську паланку. Нині В. Харченко живе в Дніпропетровську, часто виступає. Своє 50-річчя він відзначив виступом у музеї Яворницького.

Сьогодні завдяки зусиллям міських закладів Кривого Рогу — музичного училища та музичних шкіл — працюють класи бандури та дитячі ансамблі бандуристів. Відомі в нашому місті ансамблі «Джерельце» при музичній школі № 3 та «Барви» при музичному училищі. Вони часто виступають з концертами в місті й довколишніх селах. Хто знає, чи стануть вони професійними митцями — аж надто складна ця справа, але всі вони вже не відірвані від національного культурного ґрунту. Тож саме вони — надія України.